

2500

telefoon (070) 888 12 12

fax (070) 888 12 80

www.ipo.nl

Aan de leden van Provinciale Staten
 Provincie Zeeland (door tussenkomst van de colleges van
 GS en de IPO-contactfunctionarissen)
 Postbus 6001
 4330 LA MIDDELBURG

Interprovinciaal Overleg

uw brief van	uw kenmerk	ons kenmerk	datum
---	---	BV 08023/2017	5 april 2017
onderwerp			
Gezamenlijke investeringsagenda UvW/IPO/VNG			

Geacht Statenlid,

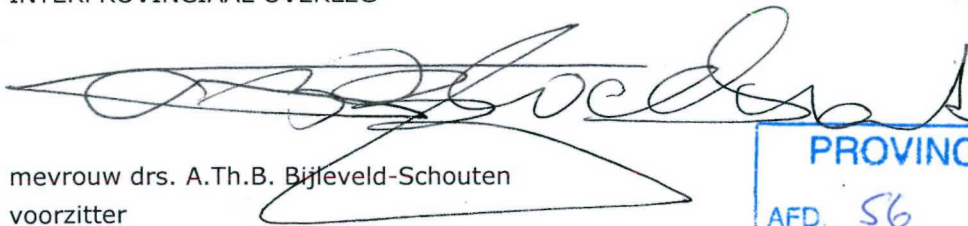
In februari heeft u van ons de inzet van de twaalf provincies voor de kabinetsformatie rond de maatschappelijke opgave van de energietransitie ontvangen. Een delegatie van de Algemene Vergadering (AV) van het IPO is hierover nader geïnformeerd door de betrokken projectleiders van de twaalf provincies en heeft daarover een beknopte terugkoppeling gedeeld met alle leden van de AV.

Bij de aanbidding van de gezamenlijke inzet op energietransitie hebben wij aangekondigd dat het IPO, samen met de koepelorganisaties Vereniging van Nederlandse Gemeenten en Unie van Waterschappen, werkt aan een gezamenlijke inzet waarin ook de maatschappelijke opgaven van klimaatadaptatie en circulaire economie een belangrijke rol vervullen. Met deze brief bieden we u graag het resultaat van deze inzet aan: de gezamenlijke investeringsagenda.

Op 29 maart jongstleden is de gezamenlijke investeringsagenda door de koepelvoorzitters verzonden aan de informateur, mevrouw drs. E.I. Schippers.

De drie koepelorganisaties trekken gezamenlijk op om de aandacht te vestigen op deze investeringsagenda en de agenda te realiseren. Bij belangrijke mijlpalen houden wij u daar vanuit het IPO-bureau van op de hoogte. Wij benutten hier o.a. de nieuwsbrief iPOST voor.

Hoogachtend,
 INTERPROVINCIAAL OVERLEG

 mevrouw drs. A.Th.B. Bijleveld-Schouten
 voorzitter

Inlichtingen bij : Hester Menninga
 Doorkiesnummer : 06 2890 1236
 Bijlagen : 1

PROVINCIE ZEELAND	
AFD. 56	AMBT.
AFD. TERMIJN	pb-sta
DATUM -7 APR. 2017	
DOC.NR.	
ZAAK.NR.	
CLASS.	

Informateur drs. E.I. Schippers
p/a Tweede Kamer
Postbus 20018
2500 EA DEN HAAG

datum
29 maart 2017

ons kenmerk
89195/LB

contactpersoon
mw. J.C. Bos-Scholtes

bijlage(n)
1

uw kenmerk
-

e-mail
jbos@uvw.nl

betreft
investeringsagenda voor de kabi-
netsformatie 2017

doorkiesnummer
070 351 97 18

Geachte mevrouw Schippers,

De gezamenlijke gemeenten, provincies en waterschappen willen met het nieuwe kabinet tot nadere invulling komen van de omvangrijke en complexe opgaven op het gebied van energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie. Wij hebben daartoe een ambitieuze investeringsagenda 'Naar een duurzaam Nederland' opgesteld die met actieve steun van het Rijk tot een succesvolle realisatie leidt. Gezien de versnelde klimaatverandering is de aanpak hiervan belangrijk én urgent. Bijgaand voorstel brengen wij graag onder uw aandacht. Het voorstel bevat achtereenvolgens suggesties voor het regeerakkoord op energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie, gevolgd door een toelichting en een onderbouwing.

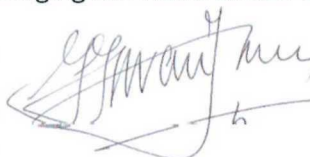
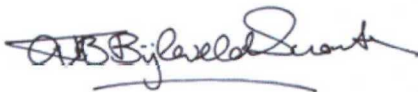
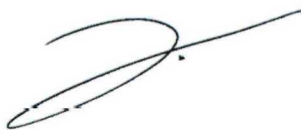
Het spreekt voor zich dat wij gaarne bereid zijn tot een nadere toelichting. Wij zien graag de uitnodiging voor overleg over deze thema's tegemoet conform de code Interbestuurlijke Verhoudingen.

Hoogachtend,

Hans Oosters
Unie van Waterschappen

Ank Bijleveld-Schouten
Interprovinciaal Overleg

Jan van Zanen
Vereniging van Nederlandse Gemeenten

Naar een duurzaam Nederland

Gemeenten, provincies & waterschappen presenteren:
Investeringsagenda voor Kabinetsformatie 2017

Om Nederland toekomstbestendig te houden gaat onze leefomgeving ingrijpend veranderen. Gemeenten, provincies en waterschappen slaan de handen ineen om Nederland energieneutraal, klimaatbestendig en circulair te maken. We nodigen het Rijk, bedrijven, organisaties en burgers uit om mee te doen. Samen investeren we in de realisatie van de energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie.

Van 14% energieneutraal en klimaatbestendig maatschappelijk vastgoed naar 100% in 2040

In 2050 2,5 tot 5,5 % meer neerslag opvangen

Van 6% hernieuwbare energie nu naar 100% in 2050

Van 236 kg restafval per inwoner nu naar 30 kg in 2025

Wat is er nodig?

Lokaal en regionaal maatwerk; oplossingen die ook bijdragen aan de economie, mobiliteit, openbare ruimte en woningbouw.

Samenwerking tussen overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijven en inwoners.

Lokale en regionale uitvoeringskracht om te komen tot een effectieve aanpak.

Beoogd Resultaat

Versnellen van de energietransitie in een gezamenlijk Nationaal Programma

- Realiseren van energiebesparende en alternatieve warmtevoorziening in de gebouwde omgeving
- Opwekken en inpassen van duurzame energie
- Realiseren van CO₂-arme mobiliteit, industrie en landbouw

Versneld maatregelen nemen voor klimaatadaptatie ter voorkoming van schade

- Klimaatbestendig inrichten, bouwen en beheren
- Stimuleren van klimaatadaptatie door burgers en bedrijven
- Afremmen van en aanpassen aan bodemdaling

Investeren in de transitie naar een circulaire economie

- Realiseren van een circulaire economie

Inzet gemeenten, provincies & waterschappen

Langjarig commitment aan samenwerking en kennisontwikkeling

- Regionale energie-, klimaatadaptatie- en grondstofstrategieën en uitvoeringsprogramma's met bedrijven en burgerinitiatieven
- Uitvoeren pilots aardgasvrije wijken

Aanpassen van regels en inzet bevoegdheden

- Duurzame energieopwekking ruimtelijk goed inpassen in het landschap
- Keuzes uit regionale energie- en klimaatadaptatiestrategieën verankeren in omgevingsplannen
- Voorlichten over en handhaven van verplichting tot het nemen van energiebesparende maatregelen
- Als launching customer stimuleren van circulair bouwen

Zelf investeren en faciliteren private investeringen

- Gemeenten, provincies en waterschappen zetten jaarlijks €28 miljard aan investeringen en inkoop energieneutraal, klimaatrobuust en circulair in
- Maatschappelijk vastgoed energieneutraal en klimaatbestendig
- Duurzame energieopwekking op eigen terreinen
- Versneld investeren in klimaatadaptatie-maatregelen in de bebouwde omgeving en het regionale watersysteem
- Grondstoffen terugwinnen uit afval en afvalwater
- Investeren in de regionale economie om innovaties rond energiebesparing, duurzame energieopwekking en circulair productontwerp te stimuleren
- Waterschappen als sector energieneutraal in 2025

Gevraagde inzet van het Rijk:

Langjarig commitment aan samenwerking en kennisontwikkeling

- in een gezamenlijk Nationaal Programma Energietransitie met een krachtige en verbindende regie

Zelf investeren en faciliteren private investeringen

- Energietransitiefonds instellen voor co-financiering van duurzaamheidsprojecten met onrendabele top zoals bij herstructurering en emissieloos (openbaar) vervoer
- Extra investeringsmiddelen aan Deltafonds toevoegen voor klimaatadaptatie-maatregelen in het regionale watersysteem en de bebouwde omgeving
- Ondersteunen van de ontwikkeling van regionale grondstofstrategieën en transitieprogramma's

Aanpassen regels en inzet bevoegdheden

- Aanscherpen voorschriften voor energieneutraal, klimaatbestendig en circulair bouwen
- Afschaffen gasaansluitplicht en invoeren van een warmterecht
- Beheerders van warmte-, gas- en elektriciteitsnetten krijgen mogelijkheid om netwerken aan te passen
- Wegnemen van belemmeringen in wet- en regelgeving die opwekking van duurzame energie door de waterschappen in de weg staan
- Afbouwen energiegrootverbruikerskorting, belasten van gebruik primaire grondstoffen, differentiatiemogelijkheden bieden in WOZ
- Beëindigen afvalstatus waardevolle grondstoffen en bieden van experimenteerterruimte
- Aanscherpen van het Europese emissiehandel systeem waardoor CO₂ uitstoot duurder wordt en duurzame energie gestimuleerd

Naar een duurzaam Nederland

Gemeenten, provincies
& waterschappen
presenteren:
**Investeringsagenda
voor Kabinetsformatie
2017**

energieneutraal, klimaatbestendig en circulair

 UNIE VAN
WATERSCHAPPEN

www.ipo.nl

www.uvw.nl

www.vng.nl

 UNIE VAN
WATERSCHAPPEN

4. Samenvattend overzicht gevraagde minimale inzet van het Rijk

De precieze omvang van de opgaven en benodigde investeringen moet de komende periode door het Rijk en de decentrale overheden samen in beeld worden gebracht. De urgentie van de opgaven vereist een versnelling van de inzet van de gezamenlijke overheden en daarmee nu een extra financiële inzet voor de eerstkomende jaren. Met het oog daarop stellen wij in deze investeringsagenda voor dat het Rijk minimaal de volgende aanvullingen levert op de investeringen die decentrale overheden doen voor regionale en lokale maatregelen:

Energietransitie:

- Transitiefonds (o.a. binnenstedelijke herstructurering en emissieloos vervoer): 220 mln/j
- Organiseren van uitvoeringskracht en kennisontwikkeling: 55 mln/j

Klimaatadaptatie:

- Watersysteem: 30 mln/j
- Gebouwde omgeving: 200 mln/j
- Organiseren van uitvoeringskracht en kennisontwikkeling: 20 mln/j

Circulaire economie:

- Organiseren van uitvoeringskracht en kennisontwikkeling: 5 mln/j
- Grondstoffenwinning uit afvalwater: eenmalig 17 mln

Dit document
is CO₂ neutraal gedrukt
en geproduceerd
met bio inkt

3. Optimale randvoorwaarden voor decentrale investeringen

Om de beoogde investeringen te kunnen doen en in combinatie met rijksbudgetten werk met werk te maken, moeten de volgende randvoorwaarden vervuld zijn:

a. Verruimen EMU-tekortruimte

Om decentrale overheden in staat te stellen de investeringen te doen die uit deze agenda voortvloeien, worden de begrotingsregels zodanig toegepast dat zij meer ruimte krijgen voor een EMU-tekort (0,45 procent BBP).

b. Wegnemen belemmering vennootschapsbelasting

Waterschappen kunnen alleen substantiële stappen zetten richting 100 procent eigen energieproductie en 100 procent circulair als zij energie en teruggewonnen (grond)stoffen kunnen leveren. Energie- en (grond)stoffenlevering dreigen met vennootschapsbelasting (Vpb) belast te worden. Dit maakt de business cases van reeds in gebruik genomen (en toekomstige) installaties niet of minder rendabel.

Gevraagd van het Rijk

- Het duurzaam produceren, terugwinnen en leveren van energie en (grond)stoffen door overheden wordt ondergebracht onder de van vennootschapsbelasting vrijgestelde activiteiten.

c. Wegnemen belemmeringen BTW

Gemeenten, provincies en waterschappen zijn in beginsel niet BTW-plichtig, maar bij de onderlinge samenwerking kan BTW-plicht ontstaan. De hieruit volgende extra kosten en administratieve lasten belemmeren de samenwerking. Aangezien deze Investeringsagenda een intensivering van de samenwerking tussen overheden met zich meebrengt, is het wenselijk deze belemmeringen vanuit de BTW weg te nemen.

Gevraagd van het Rijk

- De belemmeringen van de BTW-wetgeving voor duurzaamheidsinvesteringen door overheden worden weggenomen door niet alleen afzonderlijke overheden, maar ook de samenwerking tussen overheden vrij te stellen van BTW.

d. Toekomstbestendig decentraal belastingstelsel dat de ambities ondersteunt

Decentrale overheden willen meer flexibiliteit in hun belastinginstrumentarium om deze fiscale instrumenten te kunnen inzetten voor de versnelling van de beoogde transitie. Bijvoorbeeld door bepaalde vormen van gedrag te stimuleren dan wel te ontmoedigen. De decentrale overheden ontwikkelen hiervoor voorstellen, zoals tariefdifferentiatie OZB, meer profijtbeginsel in de watersysteemheffing van waterschappen en het vaker toepassen van het 'kostenveroorzaking-principe' in de zuiveringsheffing van de waterschappen.

Gevraagd van het Rijk

- Bereidheid om de voorstellen van de decentrale overheden als vertrekpunt te nemen voor flexibilisering van het decentrale belastinginstrumentarium.

e. Gebiedsgericht en integraal inzetten van ruimtelijk-fysieke investeringsbudgetten

Om de verschillende ruimtelijke opgaven goed met elkaar te verbinden en synergie te creëren, is het wenselijk dat Rijk en regio in gebiedsoverleggen integrale afspraken maken, inclusief budgetten voor klimaatadaptatie, regionale mobiliteit en energietransitie.

Gezamenlijke investeringsagenda van gemeenten, provincies en waterschappen voor de kabinetsformatie 2017

Preambule

Dit gezamenlijke voorstel van gemeenten, provincies en waterschappen voor de kabinetsformatie 2017 is een investeringsagenda voor de ruimtelijk-fysieke pijlers van een duurzaam Nederland: **Energietransitie**, **Klimaatadaptatie** en **Circulaire economie**. Met deze investeringsagenda geven gemeenten, provincies en waterschappen aan hoe zij, elk vanuit hun eigen rol, gezamenlijk bijdragen aan deze urgente opgaven, en daar per jaar 28 miljard euro voor inzetten.

Wij vragen de rijksoverheid om zich met ons aan de aanpak van deze opgaven te committeren. Onze bijdrage kunnen wij effectiever leveren als het Rijk ons daarbij gericht faciliteert en verantwoordelijkheid neemt voor (inter)nationale opgaven. Deze agenda is daarmee een uitnodiging aan het Rijk, bedrijven en andere maatschappelijke partners om de gezamenlijk inzet te versterken. Gemeenten, provincies en waterschappen pakken de handschoen op. Voorliggende investeringsagenda bestaat uit een voorstel voor passages in het regeerakkoord, vervolgens een toelichting hierop en in de bijlage verdere concretisering.

Hans Oosters

Ank Bijleveld-Schouten

Jan van Zanen

Unie van
Waterschappen

Interprovinciaal
Overleg

Vereniging Nederlandse
Gemeenten

b. Intensiveren klimaatadaptatie

Het is noodzakelijk om voor klimaatadaptatie extra middelen vrij te maken. Uit de meest recente KNMI-scenario's (2014) blijkt dat de effecten van klimaatverandering sneller optreden dan eerder voorzien. Om een enorme schadelast van potentieel 71 miljard euro te voorkomen, moet het investeringstempo worden opgeschroefd. Doorrekening van de scenario's leidt tot een extra investeringsopgave in het watersysteem van de waterschappen van 500 mln en een nog onbekende extra opgave in de bebouwde omgeving. De waterschappen willen tot en met 2025 30 mln/j extra investeren, bovenop de al bestaande investeringen in het watersysteem van 510 mln/jr.

Omdat de extra investeringen met name ook in de bebouwde omgeving nodig zijn (in de orde van vele miljarden euro's), vragen wij als decentrale overheden het Rijk om samen met ons in beeld te brengen hoe groot de extra investeringsopgave is. Wij willen echter niet wachten op de uitkomsten van dat onderzoek, wij beginnen direct met het versnellen van de investeringen.

In het licht van de potentiële schadelast voeren gemeenten hun investeringen nu al op om wateroverlast te beperken (van 200 mln in 2014 naar 225 mln in 2015). Dit komt bovenop de gemeentelijke investeringen in bijvoorbeeld riolering (650 mln p/j) en het beperken van de overlast door de stijging van het grondwaterpeil (toename met ruim 20 procent naar 36 mln p/j). Gemeenten zullen deze extra investeringen de komende jaren continueren en verder uitbreiden. In de uitvoering wordt ook aandacht besteed aan de synergie tussen de investeringen in het regionaal watersysteem, de bebouwde omgeving en de provinciale investeringen in natuur.

De realisatie van gezamenlijke regionale klimaatadaptatiestrategieën, lokale en regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling vergt 20 mln/j extra, plus een eenmalige investering in het inrichten van een *early warning centre* bij het KNMI).

Gewenste inzet van het Rijk

- Het Rijk brengt als onderdeel van de nationale aanpak in beeld wat de omvang van de extra investeringsopgave voor klimaatadaptatie in het bebouwd gebied is.
- Omdat de potentiële schade en overlast niet alleen lokaal of regionaal worden gevoeld, stelt het Rijk een bedrag van 230 mln p/j beschikbaar tot en met 2025.
- Het Rijk zorgt voor extra budget voor het organiseren van regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling van 20 mln/j.

c. Versnellen circulaire economie

Het daadwerkelijk realiseren van een circulaire economie vraagt om investeringen in kennis, innovatie en opschaling naar de praktijk. Hiervoor is naar onze inschatting 5 mln/j nodig. De waterschappen investeren momenteel 20 mln/j in terugwinning van grondstoffen uit afvalwater. Daarnaast willen zij samen met marktpartijen en het Rijk business cases opstellen voor de bouw van vijf grondstoffenfabrieken voor de maximaal vijf uit afvalwater terugwinbare grondstoffen met de meeste marktpotentie. Op basis van een positieve business case financieren de waterschappen en marktpartijen elk een derde deel van de bouw (ongeveer 10 mln per fabriek). Aan het Rijk wordt een éénmalige investeringsimpuls gevraagd van maximaal 17 mln.

Gewenste inzet van het Rijk

- Het Rijk levert extra budget voor de organisatie van regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling van 5 mln/j.
- Het Rijk stelt samen met de waterschappen en marktpartijen business cases op voor grondstoffenfabrieken. Op basis van positieve business cases financieren de waterschappen en marktpartijen een derde deel. Het Rijk neemt ook een derde deel voor zijn rekening: een eenmalige investeringsimpuls van maximaal 17 mln.

- Decentrale overheden willen samenwerken met Invest-NL, het Europese Fonds voor Strategische Investerings (EFSI), de Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's), de Bank Nederlandse Gemeenten (BNG) en de Nederlandse Waterschapsbank (NWB) om met behulp van risicodragend kapitaal particuliere initiatieven aan te jagen. Op deze wijze kan bovendien in de expertise worden voorzien die vaak nodig is om tot goede investeringsvoorstellen te komen, die vervolgens gebundeld en gesecureerd kunnen worden overgenomen door reguliere financiers.
- Gemeenten en provincies investeren enkele honderden miljoenen in het verduurzamen van het lokale en regionale mobiliteitssysteem (bijvoorbeeld snelle fietsroutes, emissieloos openbaar vervoer, autodelen, laadpaalinfrastuctuur) en in onrendabele toppen om integrale gebiedsontwikkelingen te stimuleren waarin verduurzaming, klimaatadaptatiemaatregelen, leefbaarheid, sociale transformatie en verbetering van de woningvoorraad en de openbare ruimte samen komen. Juist in gebieden met onrendabele toppen liggen grote kansen voor verduurzaming. Onderzoek uit 2012 laat zien dat een slimme aanpak en nieuwe verdienmodellen veel kunnen doen, maar dat er bijvoorbeeld voor de woonopgave nog altijd een financieel gat overblijft van 220 mln per jaar (nog exclusief de transitie naar een duurzaam mobiliteitssysteem).

Voor de organisatie van lokale en regionale uitvoeringskracht alsmede kennisontwikkeling en –deling zetten decentrale overheden eigen middelen in. Dit is echter niet voldoende voor de beoogde versnelling. Extra organisatiebudget is nodig:

- voor een goede samenwerking binnen het Nationale Programma, inclusief regionale energiestrategieën en uitvoeringsprogramma's;
- voor het tot stand brengen van regionale energiestrategieën, uitvoeringsprogramma's en leer- en doorontwikkelingstrajecten;
- voor het uitvoeren van lokale en regionale projecten (zoals het aardgasvrij maken van wijken en dorpen) en het aanjagen, begeleiden en inpassen van initiatieven van inwoners, bedrijven en anderen. De benodigde middelen worden met het opstellen van de uitvoeringsprogramma's in beeld gebracht;
- kennisontwikkeling en -deling.

De voor de uitvoering bij afzonderlijke decentrale overheden benodigde extra capaciteit is niet in de kosteninschatting opgenomen en moet bij het opstellen van regionale uitvoeringsagenda's betrokken worden. Omdat de transitieopgaves veel zullen vragen van onze eigen decentrale uitvoeringskracht, is het van belang dat de bestaande financiële mogelijkheden van de decentrale overheden niet worden belast met een efficiencykorting.

Gewenste inzet van het Rijk

Het Rijk kan de inzet van decentrale overheden als volgt ondersteunen:

- Een transitiefonds van 220 mln p/j ter beschikking stellen voor cofinanciering van onrendabele verduurzamingsopgaves in het stedelijk en landelijk gebied. Bijvoorbeeld de transitie naar een emissieloos mobiliteitsysteem of binnenstedelijke herstructureringen die door verduurzaming van de bestaande woningvoorraad en de combinatie met klimaatadaptatiemaatregelen onrendabele toppen kennen. Tezamen met de extra inzet van gemeenten en provincies kan deze cofinanciering tot een versnelling leiden van 20 procent extra woningen per jaar.
- Zorgen voor voldoende investerend vermogen van woningcorporaties om de verduurzaming van hun woningvoorraad te versnellen.
- Extra budget voor het organiseren van regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling van 55 mln/j als start, waarbij gezamenlijk in beeld wordt gebracht wat voor de realisatie benodigd is.

Voorstel voor passages in het regeerakkoord

Gemeenten, provincies en waterschappen stellen gezamenlijk voor de volgende passages in het regeerakkoord op te nemen. In bijgevoegde notitie lichten wij dit voorstel voor samenwerking met het Rijk nader toe.

Naar een duurzaam Nederland: energieneutraal, klimaatrobuust en circulair. Deze ingrijpende en tegelijkertijd kansrijke opgaven pakt het Rijk samen met decentrale overheden, bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties aan. Regionale energie-, klimaat- en grondstofstrategieën en uitvoeringsprogramma's maken deel uit van deze gezamenlijke nationale aanpak, waarbij Rijk en decentrale overheden de exacte omvang van de opgave nader in beeld brengen.

Voor Energietransitie:

- **Het Rijk start een Nationaal Programma Energietransitie met krachtige en verbindende regie, waarin de samenwerking met decentrale overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties meerjarig is geborgd.**

Het Rijk ontwikkelt samen met decentrale overheden financiële arrangementen, juridische kaders en andere maatregelen om investeringen door bedrijven, particulieren, maatschappelijke organisaties en overheidsorganisaties op lokaal en regionaal niveau te versnellen, de ontwikkeling van innovaties aan te jagen en de kansen voor de regionale economie te benutten.

Ter cofinanciering van investeringen van decentrale overheden stelt het Rijk een transitiefonds van 220 mln/j in, zodat maatschappelijk waardevolle, maar financieel onrendabele maatregelen gericht op energietransitie versneld kunnen worden gerealiseerd, bijvoorbeeld in verband met binnenstedelijke herstructurering en emissieloos (openbaar) vervoer. Decentrale overheden krijgen de regie over de ruimtelijke inpassing van duurzame energieopwekking. Voor het organiseren van gezamenlijke uitvoeringskracht en kennisontwikkeling met decentrale overheden stelt het Rijk 55 mln/j beschikbaar.

Voor Klimaatadaptatie:

- **Om grote schade door een versnelde klimaatverandering te voorkomen, voegt het Rijk 230 mln/j (tot en met 2025) extra toe aan het Deltafonds.** Via het Deltaprogramma wordt geïnvesteerd in klimaatadaptatie-maatregelen in het regionale watersysteem en de bebouwde omgeving. Deze impuls wordt zo ingezet dat synergie ontstaat met de voorgenomen investeringen van gemeenten, waterschappen en provincies, zodat Nederland voor 2050 versneld is voorbereid op effecten van klimaatverandering. Voor het organiseren van uitvoeringskracht en kennisontwikkeling met decentrale overheden stelt het Rijk 20 mln/j beschikbaar.

Voor Circulaire economie:

- 'Nederland circulair in 2050' vereist een fundamentele verandering op economisch, sociaal-maatschappelijk en ecologisch gebied. **Het Rijk continueert de samenwerking met decentrale overheden vanuit het rijksbrede programma 'Nederland circulair in 2050'.** Het Rijk faciliteert decentrale overheden met 5 mln/j om met regionaal gevestigde bedrijven en burgerinitiatieven regionale strategieën te ontwikkelen voor de realisatie van een circulaire economie. Op basis van positieve business cases investeert het Rijk met waterschappen en bedrijven in kansrijke pilots voor grondstoffenterugwinning.

I. Duurzaam Nederland: economische randvoorwaarden en kansen

Nederland is een prachtig en economisch sterk land. Om die kracht te behouden, staat de samenleving voor grote en tegelijkertijd kansrijke uitdagingen. Zoals de uitdaging om voldoende woningen in een veilige en leefbare woonomgeving te blijven bieden en een aantrekkelijk vestigingsklimaat te creëren met bruisende steden, een vitaal landelijk gebied en snelle, comfortabele verbindingen.

Ook al zijn deze uitdagingen al complex genoeg, de komende decennia komt daar de noodzaak bij om een CO₂-neutrale energievoorziening te realiseren, om ons tijdig aan te passen aan de versnelde klimaatverandering en om een circulaire economie te bewerkstelligen. Deze noodzakelijke transitie moeten een plek krijgen in onze leefomgeving en zullen voor iedereen direct merkbaar zijn in de directe leefomgeving en in de manier waarop mensen nu leven.

Een succesvolle energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie zijn de randvoorwaarden voor onze welvaart en welzijn, maar bieden tegelijkertijd kansen op economische ontwikkeling. Deze transitie vereisen innovaties en forse investeringen. Dit levert werkgelegenheid op alle niveau's op. En, aangezien overal ter wereld samenlevingen voor dezelfde uitdagingen staan, zijn er tal van exportmogelijkheden.

Als decentrale overheden werken wij al intensief met het Rijk samen aan deze transitie. Via het Energieakkoord en de Energieagenda werken we aan de energietransitie, ter vervulling van het Klimaatakkoord van Parijs, via het Deltaplan en de Nationale adaptatiestrategie werken we aan klimaatadaptatie en via verschillende Green Deals en het recent gesloten Grondstoffenakkoord werken we aan een circulaire economie. In regionale proeftuinen experimenteren we bovendien met nieuwe vormen van interbestuurlijke samenwerking. Vanwege de urgentie van deze maatschappelijke opgaven en de kansen die wij zien, willen wij met dit voorstel de gezamenlijke aanpak intensiveren.

D. Financiële aspecten

In dit onderdeel van de bijlage geven we inzicht in hoe gemeenten, provincies en waterschappen hun marktkracht in de vorm van investeringen, inkoop en aanbestedingen in dienst stellen van energietransitie, klimaatadaptatie en de circulaire economie en welke specifieke intensiveringen zij de komende 5 jaar willen doorvoeren.

1. Toekomstbestendig inzetten van reguliere investeringsuitgaven en inkoop

Decentrale overheden besteden jaarlijkse vele miljarden aan investeringen in de fysieke leefomgeving. Als decentrale overheden committeren wij ons eraan dat wij vanaf 2018 bij al onze investeringen, inkoop, aanbestedingen en onderhoudsuitgaven waar mogelijk mogelijk kiezen voor energieneutrale, klimaatbestendige en circulaire oplossingen en toepassingen. Dit circulair inkopen leidt tot een versnelling van bijvoorbeeld emissieloos openbaar vervoer, energieneutrale straatverlichting, duurzame inkoop van energie en materialen en energiebesparing bij scholen en sportaccommodaties. Door ook als launching customer in te kopen, worden innovaties gestimuleerd.

Investerings- en inkoop per jaar			
	Investerings	Overige inkoop, aanbesteden en onderhoud	Voorbeelden van investeringen
Gemeenten	± 9,1 mrd	± 13,4 mrd	wegen, stedelijke vernieuwing, schoolgebouwen, sportaccommodaties, openbare ruimte
Provincies	± 1,8 mrd	± 1,5 mrd	wegen, openbaar vervoer, natuur en landschap, regionale economie, recreatie, cultuur
Waterschappen	± 1,3 mrd	± 1,2 mrd	waterveiligheid, waterzuivering, watersysteem, wegen, recreatief medegebruik
Totaal	Ca. 12 mrd/jaar	Ca. 16 mrd/jaar	

2. Versnellen, intensiveren en investeren

a. Versnellen energietransitie

Bij de energietransitie ligt de directe investeringsopgave grotendeels bij private partijen. De omvang van de benodigde publieke en private investeringen is in de orde van miljarden en moet de komende periode door het Rijk en de decentrale overheden samen in beeld worden gebracht. Overheden kunnen investeringen doen in eigen vastgoed, installaties en terreinen, maar verder bestaat de overheidsbijdrage vooral uit het organiseren van een versnelling, mede door de financierbaarheid van op zichzelf rendabele private investeringen te vergroten.

Decentrale overheden zetten de volgende middelen in:

- Provincies zetten revolverende fondsen (ca. 700 mln) in zodat projecten die geen volledige) bancaire financiering kunnen krijgen, toch gerealiseerd kunnen worden.
- Gemeenten en provincies brengen initiatieven van burgers, bedrijven en overheden bij elkaar en verbinden deze om ze geschikt te maken voor private en institutionele investeerders.
- Gemeenten starten experimenten met het flexibeler inzetten van hun belastinginstrumentarium, bijvoorbeeld door belastingtarieven te koppelen aan energielabels. Ook starten ze pilots met een gebiedsgerichte benadering waarbij gemeenten de kosten van een hele buurt voor hun rekening nemen en dit via de lokale lasten terugvragen van de bewoners die ervan profiteren.
- Waterschappen investeren t/m 2020 minimaal 100 miljoen in het opwekken van hernieuwbare energie.

Gewenste inzet van het Rijk

Een circulaire economie betekent een fundamentele verandering en vraagt dan ook op rijksniveau inzet op het gebied van wetgeving, productie, communicatie en financiering.

Aanpassen wet- en regelgeving

- In bouwvoorschriften worden ongeveer elke 2 jaar scherpere minimum-eisen gesteld aan circulair bouwen.
- Bouwregelgeving wordt zodanig aangepast dat er altijd een partij (producenten, aannemers, installateurs) kan worden aangewezen die ook na oplevering verantwoordelijk blijft voor de circulaire prestaties van een gebouw. Inrichting van producentenverantwoordelijkheid ligt voor de hand.
- De regelgeving rond de 'einde-afvalstatus' wordt aangepast om de circulaire economie te stimuleren. Op basis van concrete voorbeeldcases van decentrale overheden worden specifieke teruggewonnen grondstoffen uit afval(water) niet langer als afval aangemerkt, maar beoordeeld op hun toepassing. Dus niet de afkomst, maar de toekomst wordt leidraad in het al dan niet toekennen van een 'einde-afvalstatus'. Idealiter gebeurt dit op Europees niveau, maar in afwezigheid van een Europese 'einde-afvalstatus' voor teruggewonnen grondstoffen uit afval(water), wordt nationaal een 'einde-afvalstatus' voor specifieke grondstoffen ingevoerd.
- Er wordt experimenteerterruimte geboden om potentieel interessante innovaties uit te proberen en belemmeringen voor hergebruik van grondstoffen weg te nemen, bijvoorbeeld binnen het Landelijk Afvalbeheer Plan of bij aanbestedingen.
- De definitie van huishoudelijk afval wordt verruimd om meer kansen te bieden voor het sluiten van grondstofketens.
- In de Aanbestedingswet worden circulaire criteria voor producten en diensten geborgd.
- Overheidsorganisaties worden voor het terugwinnen van grondstoffen vrijgesteld van vennootschapsbelasting.
- Het Rijk neemt fiscale maatregelen om gebruik van primaire grondstoffen meer te belasten. Verder zal de belasting op arbeid moeten worden verlaagd, om de markt voor secundaire grondstoffen te bevorderen.

Uitwerken bronbeleid

- Het Rijk werkt een brongericht beleid uit ter voorkoming van meststoffen, bestrijdingsmiddelen en medicijnresten in het oppervlaktewater.
- Het Rijk stelt beperkingen aan het gebruik van niet-recyclebare materialen in producten die worden verkocht.

Financiering

- Het Rijk maakt de voorwaarden voor 'groen beleggen' ook van toepassing op circulaire bouwprojecten.
- Het Rijk onderzoekt met gemeenten de mogelijkheden om met behulp van differentiatie in de OZB, onder meer de circulaire bouw (en verbouw) te stimuleren en te versnellen.

Investeren in communicatie

- Het Rijk geeft voorlichting over het gedrag dat de circulaire economie van mensen vraagt en geeft daarin zelf het goede voorbeeld.

Investeren in kennisontwikkeling

- Het Rijk stelt middelen beschikbaar om innovaties en pilots voor het sluiten van kringlopen tot stand te brengen, waaronder de mogelijkheden voor opschaling van burgerinitiatieven. De opgedane kennis wordt breed verspreid om een brede toepassing van succesvolle pilots en innovaties te stimuleren.
- Het Rijk onderzoekt in welke mate regels gericht op circulair productontwerp bevorderend zijn voor een concurrerende circulaire economie.

II. Lokaal en regionaal maatwerk vereist

Succesvolle energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie vereisen inzet van de hele samenleving. De benodigde investeringen kunnen slechts voor een deel van overheden komen. Het is van cruciaal belang dat woningbouwverenigingen, particulieren en bedrijven ook investeren, om te beginnen in hun eigen bezit. Overheden kunnen die investeringsstroom aanjagen, faciliteren en ook verbinden met hun eigen investeringen in de leefomgeving. Bijvoorbeeld voor voldoende woningbouw, leefbare wijken, bereikbaarheid, landschap en verduurzaming.

Om de benodigde maatregelen tijdig, succesvol en in samenhang uit te voeren, is een florerend regionaal economisch systeem nodig waarin bedrijven, burgers, overheden, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen samenwerken. In dit gezamenlijke voorstel benoemen wij als gemeenten, provincies en waterschappen concreet hoe wij onze lokale en regionale slagkracht willen inzetten. Ook geven wij aan hoe het Rijk kan bijdragen deze inzet nog succesvoller te laten zijn.

Regionaal en lokaal schaalniveau is nodig voor een effectieve aanpak

De maatregelen voor energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie worden voor een belangrijk deel op regionale of lokale schaal gerealiseerd. Op dat schaalniveau moeten deze opgaven ruimtelijk ingepast en verbonden worden met andere opgaven zoals vestigingsklimaat, stedelijke vernieuwing, landschap en mobiliteit, zodat 'werk met werk' gemaakt kan worden.

Lokale en regionale omstandigheden vereisen maatwerk. De uitdagingen verschillen van regio tot regio, soms zelfs van straat tot straat:

- Voor de energietransitie is het bijvoorbeeld nodig om bestaande woningen te isoleren en woonwijken aan te sluiten op een alternatief voor aardgas. Verder is het nodig om duurzame energieopwekking met een relatief groot ruimtebeslag (zoals zonnepanelen, windturbines en aardwarmte) in het landschap in te passen, netwerken geschikt maken voor decentrale opwekking, warmte van industrie te hergebruiken, nieuwe ondergrondse infrastructuur aan te leggen, innovaties aan te jagen en nieuwe verdienmodellen te ontwikkelen.
- Voor klimaatadaptatie is het bijvoorbeeld nodig om extra waterberging en afvoer te creëren, de opvangcapaciteit van het watersysteem te vergroten en meer stedelijk groen te realiseren tegen hittestress.
- Voor een circulaire economie is een combinatie nodig van bronmaatregelen, nieuwe (circulaire) business modellen en terugwinning van grondstoffen. De precieze combinatie is afhankelijk van de kenmerken van een regio of stad, zoals de regionaal gevestigde bedrijven, de inwoners en de aard van grondstoffenstromen.

Gemeenten, provincies en waterschappen zijn in staat samen met burgers, bedrijven en maatschappelijke partners op regionale en lokale schaal verbindingen te leggen en de benodigde uitvoeringskracht te organiseren. Investerings in energietransitie, klimaatadaptatie en een circulaire economie worden op die manier een vliegwiel voor meer welvaart en welzijn in een aantrekkelijke leefomgeving. De ingrijpende verandering in het leven van mensen die hoe dan ook gaat plaatsvinden, transformeert daardoor van een bedreiging en een last naar meer ruimtelijke kwaliteit en meer economische kracht.

III. Commitment aan resultaten

De inzet van de gemeenten, provincies en waterschappen is inhoudelijk gericht op de volgende resultaten:

A. Energietransitie: Nederland energieneutraal

De energietransitie vereist forse, maar uiteindelijk wel rendabele investeringen. Vooral door bedrijven, woningcorporaties en particulieren. De overheid kan haar gebouwen, terreinen en grondposities voor opwekking van hernieuwbare energie gebruiken. Als decentrale overheden faciliteren wij bedrijven en inwoners door belemmeringen weg te nemen, door te investeren in innovatie en door bewezen technieken te verspreiden en zo de aanwezige regionale economische kracht te benutten.

Concrete inzet van decentrale overheden

Realiseren van regionale strategieën en transitieprogramma's

- Decentrale overheden nemen het voortouw om met regionaal gevestigde bedrijven en burgerinitiatieven de grondstoffenstromen op regionaal niveau te analyseren en regiospecifieke grondstoffen te selecteren die kansrijk zijn. Op basis hiervan stellen zij integrale programma's op om een circulaire economie te realiseren.
- Provincies stimuleren sterke economische en innovatieve clusters, door kennis- en onderwijsinstellingen, industriële research & developmentafdelingen én bedrijven bij elkaar te brengen. Zij richten zich op de regionale economie en op gerichte samenwerking met andere regio's in binnen- en buitenland.
- Provincies stimuleren met (revolverende) innovatiefondsen en regionale ontwikkelingsmaatschappijen innovaties gericht op duurzaamheid en circulair ontwerp.
- Provincies stellen samen met kennis- en onderwijsinstellingen en bedrijven Human Capital-agenda's op om te zorgen dat er goed opgeleide mensen beschikbaar zijn voor de regiospecifieke transitie.
- Provincies, gemeenten en waterschappen inventariseren belemmeringen voor een circulaire economie en passen eigen regelgeving zo nodig aan.
- Waterschappen ontwikkelen met onderwijsinstellingen lespakketten voor kennismaking met de circulaire economie.
- Provincies en waterschappen stimuleren de terugwinning en efficiënte verdeling van grondstoffen richting producenten door middel van de ontwikkeling van grondstoffenrotondes en grondstoffenfabrieken.

Aanjagen innovatie als launching customer

- Provincies, gemeenten en waterschappen kopen per 2020 duurzaam in. Volgende stap is dat zij circulair inkopen, onder meer in de bouwsector (circulair in nieuwbouw, renovatie en sloop) en bij spoor-, grond-, water- en wegenbouwprojecten.

Terugwinnen en vermarkten van grondstoffen uit afval en afvalwater

- Gemeenten en waterschappen zetten in op preventie van afval en afvalwater, door burgers en bedrijven, en in de eigen bedrijfsvoering.
- Gemeenten en waterschappen zetten in 2050 het nog resterende afval en afvalwater waar mogelijk om in waardevolle producten en grondstoffen.
- Gemeenten zorgen voor de verbinding tussen het inzamelen van afval op lokaal niveau en het uiteindelijk benutten van waardevolle grondstoffen in de regionale economie.
- Gemeenten werken samen bij het bevorderen van gedragsverandering van inwoners. Dit gebeurt onder meer door hen actief te betrekken bij de groeiende mogelijkheden van delen, huren, ruilen, repareren en tweedehands kopen en door goede locaties aan te bieden voor bijbehorende diensten, retoursystemen en reparatie-centra. En ook door inwoners te informeren (feedback te geven op hun eigen gedrag) over afvalscheiding en preventie en door relevante 'best practices' uit de regio te delen (omgekeerd inzamelen). Ook worden inwoners in algemene zin geïnformeerd over het nut en de noodzaak van de transitie naar een circulaire economie.
- Waterschappen wekken energie uit rioolwater op en winnen waardevolle grondstoffen terug; op basis van positieve business cases investeren zij in prototypes voor de terugwinning van grondstoffen.
- Waterschappen stellen hun kennis, expertise en ervaringen beschikbaar aan andere overheden, bedrijven en particulieren.

6. Afremmen van en aanpassen aan bodemdaling

Klimaatverandering leidt tot langere, droge periodes en daardoor tot een versnelde daling van veenbodems. Sommige stedelijke gebieden dalen wel tot 2 cm per jaar. Ter vergelijking: de huidige zeespiegelstijging bedraagt 0,2 cm per jaar. Deze gebieden kunnen steeds moeilijker droog worden gehouden, met als gevolg een verhoogd risico op schade aan gebouwen en infrastructuur.

Concrete inzet van decentrale overheden

- Gemeenten zijn het eerste aanspreekpunt voor bewoners en maken bodemdaling bespreekbaar door bewoners actief te informeren en te begeleiden in het vinden van oplossingen.
- Gemeenten en provincies houden in het ruimtelijk beleid rekening met bodemdaling. Waterschappen stemmen het peilbeheer af op de bodemdaling, voor zover dit mogelijk is gezien de ruimtelijke functietoewijzing.

Gewenste inzet van het Rijk

- Het Rijk ontwikkelt met provincies, gemeenten en waterschappen, kennisinstellingen en het bedrijfsleven meer kennis over maatregelen om de effecten van bodemdaling tegen te gaan.
- Het Rijk betreft de thema's klimaatadaptatie, waterkwaliteit en bodemdaling bij zijn beleid gericht op een duurzame landbouw.

C. Circulaire economie

'Nederland circulair in 2050' vereist een (fundamentele) transitie op economisch, sociaal en ecologisch gebied en een fundamentele verandering van denken. En dat moet al snel gebeuren, want voor 2030 heeft het Rijk als tussendoel gesteld: 50 procent circulair voor primaire grondstoffen (mineraal, fossiel en metalen).

Doel van een circulaire economie is niet nog excellentere grondstoffen uit afval te winnen, maar voorkomen dat een grondstof afval wordt. Door slim ontwerp van producten, de ontwikkeling van nieuwe product-dienstcombinaties (huren, repareren, delen), door innovaties en netwerken van bedrijven worden grondstoffen opnieuw benut voordat ze afval worden.

De efficiëntere omgang met grondstoffen maakt Nederland minder afhankelijk van het buitenland (25 procent minder import) en vermindert de CO₂-uitstoot. Bovendien biedt een circulaire economie volop economische kansen: meer innovatie, nieuwe markten en meer samenwerking. Volgens TNO, het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het rijksbrede programma 'Nederland circulair in 2050' levert een circulaire economie € 7 miljard extra omzet op en 54.000 nieuwe banen. Hieronder beschrijven we als decentrale overheden het speerpunt van onze inzet.

7. Tot stand brengen van een circulaire economie

De kansen voor de transitie naar een circulaire economie verschillen per regio. Het is noodzakelijk om op regionaal en stedelijk niveau grondstofstromen te analyseren, regio-specifieke doelen te stellen, kansrijke ketens en netwerken te herkennen, innovaties tot stand te brengen, (burger-)initiatieven op te schalen en belemmeringen weg te nemen. Decentrale overheden zijn in staat individuele burgers en bedrijven bij de ontwikkeling van een regionale strategie te betrekken. Hiermee wordt ook een bijdrage geleverd aan opgaven op het gebied van sociale cohesie en werkgelegenheid.

1. Realiseren van energiebesparende en alternatieve warmtevoorziening in de gebouwde omgeving

Gemeenten, provincies en waterschappen maken in regionale energiestrategieën keuzes voor energievoorziening op gebiedsniveau. Dit leidt tot energiebesparing, regionaal en lokaal gebruik van duurzame energie – zoals aanleg van warmtenetten –, een emissieloos mobiliteitssysteem en verduurzaming door (binnenstedelijke) herstructurering. Provincies zetten hun fondsen en subsidies in om nieuwe technieken te ontwikkelen en kansrijke bestaande technieken toe te passen in steden en dorpen. De komende jaren voeren decentrale overheden pilots uit met aardgasvrije en energieleverende wijken. Elke gemeente heeft in 2020 een planning voor aardgasvrije wijken. Het eigen (maatschappelijk) vastgoed is voor 2040 energieneutraal.

2. Opwekken en inpassen van duurzame energie

Gemeenten, provincies en waterschappen brengen kansrijke gebieden voor grootschalige opwekking in beeld. Wij organiseren gebiedsgericht draagvlak voor de ruimtelijke inpassing en ondersteunen (burger-) initiatieven voor duurzame energie. Bovendien benutten wij de potentie van eigen terreinen en grondposities voor opwekking van hernieuwbare energie, mits verenigbaar met onze kerntaken. Provincies ontwikkelen energielandschappen waarmee de potenties voor hernieuwbare energie worden benut. Gemeenten benutten de inzet van eigen gronden. Waterschappen benutten hun rioolwaterzuiveringsinstallaties, watergangen, poldergemalen en eigen terreinen; zij produceren als sector in 2020 minimaal 40 procent van het eigen energieverbruik en hebben de ambitie om in 2025 versneld energieneutraal te zijn.

3. Realiseren van CO₂-arme mobiliteit, industrie en landbouw

Gemeenten, provincies en waterschappen bevorderen een vermindering van de uitstoot van broeikasgassen bij bedrijven, onder meer door voorlichting en handhaving. Lokaal en regionaal dragen wij bij aan energiezuinige mobiliteit. Wij fungeren als launching customer voor innovaties in het openbaar vervoer en de weginfrastructuur, zoals zero-emissie bussen, laadpalen en energiezuinig asfalt. Provincies bevorderen duurzame landbouw en energieneutrale glastuinbouw.

B. Klimaatadaptatie: Nederland klimaatrobuust ingericht en gebouwd.

Gemeenten, provincies en waterschappen investeren op korte termijn om ervoor te zorgen dat Nederland zich tijdig aanpast aan de (versnelde) klimaatverandering, zodat de potentiële schade, die is ingeschat op 71 mrd tot 2050, wordt beperkt. Deze schade is het gevolg van bijvoorbeeld wateroverlast, watertekort, verzilting, bodemdaling en hittestress. Klimaatadaptatie heeft grote gevolgen voor de inrichting van de leefomgeving van mensen, maar kan tegelijkertijd een vliegwiel zijn voor andere ruimtelijke opgaven. Tegelijkertijd ligt er een grote verantwoordelijkheid bij de burgers en bedrijven om maatregelen op hun eigen terreinen te nemen.

4. Klimaatbestendig inrichten, bouwen en beheren

Op basis van gezamenlijk opgestelde regionale klimaatadaptatiestrategieën investeren waterschappen, provincies en gemeenten in het bebouwde gebied en in het watersysteem in het landelijk gebied. Bij de uitvoering wordt aandacht besteed aan de synergie van ieders investeringen. Daarnaast maken wij als gemeenten, provincies en waterschappen ons (maatschappelijk) vastgoed klimaatbestendig voor 2040.

5. Stimuleren van klimaatadaptatie door burgers en bedrijven

Met voorlichting, voorschriften en subsidies stimuleren de decentrale overheden burgers, woningcoöperaties, agrariërs en bedrijven om hun vastgoed en terreinen bestendig te maken tegen wateroverlast, droogte en hittestress.

6. Afremmen van en aanpassen aan bodemdaling

Wateroverlast wordt versterkt door bodemdaling. Dit vraagt om ruimtelijk beleid waarin kansen voor koppeling met andere functies zoals natuur en aangepaste bebouwing worden benut. Daarnaast hebben alle overheden gemeenschappelijk de taak om de opgave van bodemdaling in beeld te brengen en hiervoor een kennisagenda op te stellen.

Faciliteren van kennisontwikkeling

- Het Rijk bevordert kennisontwikkeling en kennisdeling gericht op effectieve en efficiënte maatregelen voor klimaatadaptatie.
- Het Rijk zorgt voor de beschikbaarheid van lokale klimaatgegevens op het gebied van neerslag, droogte en hitte.
- Het Rijk maakt eigen vastgoed, terreinen en infrastructuur klimaatbestendig en deelt de daarmee verworven kennis met decentrale overheden.
- Het Rijk onderzoekt de mogelijkheden om schade door hevige neerslag te verzekeren, zodat in plaats van onevenredig kostbare maatregelen het risico op schade wordt geaccepteerd en kan worden verzekerd.

5. Stimuleren van klimaatadaptatie door burgers en bedrijven

Klimaatadaptatie is een opgave voor iedereen. In de stad is gemiddeld slechts 20 procent van de grond in eigendom van de gemeente. Alleen in die ruimte kan de gemeente zelf maatregelen nemen. Voor het klimaatadaptief maken van de rest van de stad is inzet van corporaties, waterschappen, bewoners, bedrijven en bouwers essentieel. In het landelijk gebied is 60 procent van de grond in handen van agrariërs. Het is belangrijk dat het begrip voor en de betrokkenheid bij de benodigde ingrepen in de leefomgeving toenemen.

Concrete inzet van decentrale overheden

Voorlichten, voorschrijven en ondersteunen

- Gemeenten, provincies en waterschappen geven burgers en bedrijven voorlichting over hoe zij kunnen bijdragen aan klimaatadaptatie; de voorlichting wordt afgestemd op nationale communicatiecampagnes.
- Gemeenten onderzoeken de mogelijkheden om in hun omgevingsplannen klimaatadaptatiemaatregelen verplicht te stellen, in combinatie met een tegemoetkoming in de kosten.
- Gemeenten en waterschappen stellen tegemoetkomende subsidies beschikbaar voor maatregelen genomen door burgers, bijvoorbeeld voor groene daken of beplanting in plaats van betegeling.

Gewenste inzet van het Rijk

Investeren in kennisontwikkeling

- Gezamenlijk onderzoek naar de meest effectieve wijze om burgers en bedrijven te stimuleren maatregelen te nemen.

Investeren in communicatie

- Gezamenlijke communicatiecampagne, met als doel meer urgentie om klimaatadaptatiemaatregelen te nemen, maar ook acceptatie dat niet elke neerslagpiek zonder overlast of schade kan worden opgevangen.

4. Klimaatbestendig inrichten, bouwen en beheren

Alles wat vanaf 2020 wordt gebouwd en ingericht, is klimaatbestendig. Bij renovaties van bestaande bebouwing worden waar mogelijk klimaatbestendige maatregelen genomen.

Concrete inzet van decentrale overheden

Opstellen regionale klimaatadaptatiestrategieën met ruimtelijke consequenties

- Provincies, gemeenten en waterschappen stellen voor 2020 gezamenlijke regionale klimaatadaptatiestrategieën op met onder meer de ruimtelijke consequenties voor de inrichting van de hele fysieke leefomgeving (stad en land) en de bebouwing. Deze consequenties landen in omgevingsvisies, -plannen en -programma's. De strategieën bevatten een analyse en ambitie per straat, wijk, dorp, stad en gebied met (waar nodig) concrete maatregelen.
- De waterschappen stellen hun kennis en expertise van het watersysteem, technische maatregelen en daaraan gerelateerde gebiedsprocessen ter beschikking bij de ontwikkeling van regionale klimaatadaptatiestrategieën.

Nederland klimaatbestendig inrichten

- Provincies en waterschappen creëren in het landelijk gebied extra bergingscapaciteit door de aanleg van natuur, slim peilbeheer van oppervlaktewater en de verbetering van de 'sponswerking' van de bodem.
- Waterschappen investeren in het watersysteem, zodat dit aan de door provincies gestelde normen voor wateroverlast blijft voldoen.
- Gemeenten en waterschappen investeren in stedelijk gebied om voor 2035 een forse toename te realiseren in bijvoorbeeld lokale bergingscapaciteit, het afkoppelen van hemelwater van het riool, de afvoercapaciteit, stromend water en stedelijk groen.
- Provincies koppelen de aanpak van klimaatopgaven aan gebiedsinrichtingsprojecten.
- Gemeenten schrijven in omgevingsplannen het bouwpeil (bovenkant vloer) beter voor en zien toe op de hoogte van vitale installaties van derden.

Realiseren van klimaatbestendig maatschappelijk vastgoed

- Gemeenten, provincies en waterschappen investeren in en renoveren hun eigen vastgoed en het maatschappelijke vastgoed waarvoor zij verantwoordelijk zijn, zoals scholen, zwembaden, buurthuizen, sportaccommodaties. Doel is dat dit vastgoed in 2040 klimaatbestendig is.
- Gemeenten, provincies en waterschappen investeren in eigen terreinen door de bergingscapaciteit te vergroten en het verharde oppervlak te verminderen.

Gewenste inzet van het Rijk

Ondersteunen gebiedsgerichte aanpak

- Het Rijk faciliteert decentrale overheden om gezamenlijke regionale klimaatadaptatiestrategieën te ontwikkelen en de benodigde bijdrage door particulieren en bedrijven te mobiliseren.
- Het Rijk versterkt de intensivering van de decentrale overheden door extra middelen aan het Deltafonds toe te voegen voor de uitvoering van regionale klimaatadaptatiestrategieën.

Aanscherpen bouwregelgeving

- In de bouwregelgeving worden doel-eisen aan klimaatbestendigheid gesteld. Dit betekent bijvoorbeeld dat huizen voldoende verkoeling bieden bij hitte en dat regenwater op eigen terrein wordt vastgehouden.
- Om de kosten van een klimaatbestendige inrichting te kunnen verhalen op initiatiefnemers, worden deze in de kostensoortenlijst van de Grondexploitatie lijst toegevoegd.

C. Circulaire Economie: Nederland is in 2050 circulair

'Nederland circulair in 2050' vereist een (fundamentele) transitie op economisch, sociaal en ecologisch gebied. De wijze waarop deze transitie kan worden gerealiseerd, moet op het niveau van een regio of stad in beeld worden gebracht. Want de kansen en opgaven verschillen per stad en regio, afhankelijk van de aanwezige bedrijven, de inwoners, actuele grondstoffenstromen en de natuurlijke en sociale omstandigheden.

7. Realiseren van een circulaire economie

Gemeenten, provincies en waterschappen nemen het initiatief om in heel Nederland met regionaal gevestigde bedrijven, maatschappelijke organisaties en burgerinitiatieven regionale strategieën en uitvoeringsprogramma's te ontwikkelen voor de realisatie van een circulaire economie. Gegeven de omvang van de actuele woonopgave is circulair bouwen (renoveren en slopen) daarbij een prioriteit. Provincies stimuleren innovatie en het arbeidspotentieel met (revolverende) fondsen en Human Capital-agenda's. Gemeenten en waterschappen zetten in 2050 het nog resterende afval en afvalwater waar mogelijk om in waardevolle grondstoffen.

IV. Gezamenlijke nationale aanpak met regionale uitvoeringsstrategieën

Een effectieve aanpak van energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie vereist een combinatie van generieke maatregelen en specifieke maatregelen, aangepast aan lokale en regionale situaties. De dynamiek is voor elk van de opgaven verschillend en daarmee ook de wijze van samenwerking en aanpak. Wij zien de gezamenlijke aanpak in hoofdlijnen als volgt voor ons:

a. Langjarig commitment aan samenwerking en kennisontwikkeling

In een gezamenlijk Nationaal Programma Energietransitie, via het Deltaprogramma en de Nationale adaptatiestrategie en in het verlengde van het rijksbrede programma 'Nederland circulair', organiseren wij op nationaal, regionaal en lokaal niveau uitvoeringskracht. Wij werken gezamenlijk aan:

- het in beeld brengen van de exacte *omvang van de opgave* en de daarbij benodigde investeringen;
- *regionale strategieën en uitvoeringsprogramma's*;
- gezamenlijke *communicatie* gericht op bewustwording van de urgentie, realiteitsbesef en participatie;
- *kennisontwikkeling en kennisverspreiding* om knelpunten op te lossen en succesvolle innovaties te ontwikkelen en breder toe te passen, bijvoorbeeld over financiële belemmeringen, burgerinitiatieven, bodemdaling en regionale grondstofkringlopen.

b. Aanpassen regels en gebruiken bevoegdheden

Aangezien de benodigde transitie een ander gedrag van mensen en een andere inrichting van de omgeving vergen, zijn goede regels en handhaving daarvan nodig. Dit vraagt:

- *inzet van bevoegdheden*, zoals het ruimtelijk en juridisch mogelijk maken van duurzame energieopwekking op land, het proactief handhaven van de verplichting tot energiebesparende maatregelen en het stimuleren van circulair bouwen;
- *aanpassingen in wet- en regelgeving*, zoals voorschriften voor toekomstbestendig (energie neutraal, klimaatrobust en circulair) bouwen, het afschaffen van de gasaansluitingsplicht in combinatie met het invoeren van een warmterecht, het beëindigen van de afval-status van waardevolle grondstoffen en fiscale regels af te stemmen op deze opgaven;
- *het nationaal en internationaal nemen van verantwoordelijkheid*, bijvoorbeeld door wind op zee te realiseren en een 'level playing field' te creëren met een goed functionerend 'Emission Trading System' (ETS).

c. Investeringsmiddelen: zelf investeren en private investeringen faciliteren

Bij klimaatadaptatie moeten de benodigde investeringen primair worden opgebracht door overheden. Bij energietransitie en circulaire economie gaat het vooral om het versnellen van private investeringen. De daarvoor benodigde intensivering brengen provincies, gemeenten en waterschappen gezamenlijk tot stand door middel van:

- *Structurele investerings- en inkoopbudgetten* inzetten conform de doelen van energieneutraal, klimaatrobust en circulair (voor decentrale overheden gaat het dan om 28 miljard/jaar).
- *Financiële arrangementen* in samenwerking met Invest-NL, het Europese Fonds voor Strategische Investerings (EFSD), regionale ontwikkelingsmaatschappijen (ROM's), de Bank Nederlandse Gemeenten (BNG) en de Nederlandse Waterschapsbank (NWB). Deze arrangementen leiden tot een versnelling van private en publieke investeringen in de energietransitie en de circulaire economie. Decentrale overheden doen dit bijvoorbeeld door revolverende fondsen (700 mln), lokale subsidies, gebiedsgerichte voorfinancieringen, differentiatie in lokale tarieven en het opschalen van kleinschalige initiatieven.

Gewenste inzet van het Rijk

Uitvoeren van nationale verantwoordelijkheden

- Het Rijk draagt in zijn verantwoordelijkheid voor de scheepvaart, de luchtvaart en in de wet- en regelgeving voor het personenvervoer bij aan een vermindering van de uitstoot in deze sectoren.
- ETS-bedrijven vormen een kleine groep bedrijven die ongeveer 80 procent van de energie in Nederland verbruiken. Om deze sector te stimuleren hun energieverbruik te beperken, zet het Rijk zich in Europees verband in voor een goed werkend Emission Trading System (ETS) voor CO₂-uitstoot.

Aanpassen wet- en regelgeving

- Het Rijk bouwt de grootverbruikerskorting in de energiebelasting af ten gunste van innovaties en investeringen in energiebesparing en duurzaam energiegebruik.
- De huidige verplichting om energiebesparingsmaatregelen te nemen die zich binnen 5 jaar terugverdienen, wordt vervangen door verplichte Erkende Maatregelen Lijsten om energievervalsing en klimaatschade te voorkomen. De erkende maatregelenlijst kan hiervoor als uitgangspunt dienen.
- Bovenop het minimum maatregelenpakket wordt een jaarlijkse energiebesparingsplicht van 1 à 2 procent ingevoerd.

Bieden van financieringsarrangementen

- Het Rijk besteedt in het topsectorenbeleid aandacht en middelen aan regionale ecosystemen en de rol van het midden- en klein bedrijf daarin, zodat innovaties maximaal worden gestimuleerd.

B. Klimaatadaptatie

Het klimaat verandert. Dat merken we nu al, maar de effecten zullen in de toekomst toenemen. Het wordt in de toekomst warmer, het regent vaker en harder en de intensiteit van onweer en hagel neemt toe. De effecten van klimaatverandering zijn echter breder dan directe overlast ten gevolge van hitte, droogte, wateroverlast en (extra) bodemdaling. Er zijn ook gevolgen voor de volksgezondheid, de energievoorziening, ICT, transport en infrastructuur, landbouw en visserij en natuur. Bij ongewijzigd beleid loopt de geschatte schade tot 2050 op tot 71 miljard euro, volgens een onderzoek van Deltares uit 2012.

In het Deltaprogramma is in 2015 afgesproken dat klimaatbestendig inrichten uiterlijk in 2020 integraal onderdeel is van het overheidsbeleid en dat Nederland in 2050 klimaatbestendig is. Vanwege de lange investeringscycli in de fysieke leefomgeving, zoals de lange technische levensduur van rioleringen en gebiedsinrichting, is klimaatbestendig investeren op korte termijn van groot belang, zodat we ons als land tijdig aanpassen aan de (versnelde) klimaatverandering en de ingeschatte schade kunnen beperken.

De inzet van decentrale overheden is noodzakelijk omdat het van de specifieke kenmerken van een gebied afhangt welke thema's relevant zijn en welke oplossingen nodig of mogelijk zijn. Maatregelen worden bovendien op een specifieke plek genomen en hebben veelal forse impact op de ruimtelijke ordening en inrichting. Er zijn echter ook kansen, aangezien de opgaven altijd samenhangen met thema's zoals inrichting van de openbare ruimte, leefbaarheid, woningbouw, mobiliteit, natuur, bedrijvigheid, energiebesparing en opwekking. Door een gebiedsgerichte aanpak kan 'werk met werk' worden gemaakt.

Voor de samenwerking van decentrale overheden en het Rijk kunnen het Deltaprogramma en de Nationale Adaptatiestrategie worden benut. Hieronder beschrijven wij als decentrale overheden de speerpunten van onze inzet.

Delen van kennis

- Ter bevordering van de opwekking van duurzame energie zorgt het Rijk voor een goede beschikbaarheid van relevante datasets, bijvoorbeeld door de ontwikkeling van een open source energie-atlas en methodiekontwikkeling voor CO₂-effectbepaling.
- Het Rijk verzamelt en analyseert de kennis van en ervaring met het ondersteunen van energiewerkschappen en burgerinitiatieven en faciliteert het delen ervan.

3. Realiseren van CO₂-arme mobiliteit, industrie en landbouw

Buiten de gebouwde omgeving vormen (auto-)verkeer, industrie en landbouw belangrijke bronnen van CO₂-uitstoot. Een effectieve aanpak bestaat uit een mix van gebiedsgerichte oplossingen en wet- en regelgeving.

Concrete inzet van decentrale overheden

Benutten van kansen bij bedrijven

- Provincies en gemeenten waarborgen via ruimtelijke ordening op basis van warmteplannen de benutting van restwarmte door bedrijven en particulieren.
- Provincies zetten ten behoeve van de ontwikkeling van het MKB en de regionale economie innovatiefondsen in (700 mln) en creëren innovatieve pilots (living labs), zoals energie uit water in Zeeland en de uitrol van zonne-energie in Utrecht.
- Provincies en gemeenten ondersteunen lokale initiatieven, energiebedrijven en branches om tot energiebesparingspakketten te komen en koppelen deze pakketten aan institutionele beleggers.
- Gemeenten en provincies intensiveren op coachende wijze de handhaving van de energiebesparingsplicht. In de praktijk blijkt een kleine extra handhavingsinspanning al flinke resultaten op te leveren.

Bevorderen van energiezuinige mobiliteit en smart mobility

- Provincies vormen regionale coalities met bedrijven en maatschappelijke instellingen ter verbetering van de ketenmobiliteit, bijvoorbeeld door het openbaar vervoer en de stimulering van fietsgebruik goed op elkaar aan te laten sluiten.
- Provincies en gemeenten stemmen mobiliteit en ruimtelijke ordening op elkaar af.
- Provincies en gemeenten realiseren in samenwerking met Rijkswaterstaat, bedrijven en maatschappelijke organisaties efficiënte verbindingen van deur-tot-deur.

Optreden als launching customer in openbaar vervoer en weginfrastructuur

- Provincies committeren zich in de concessieverlening voor openbaar vervoer aan zero-emissie in 2030. In Noord-Brabant rijdt inmiddels de grootste emissievrije busvloot van Europa.
- Provincies stimuleren door middel van innovatiefondsen energieleverende wegdekken en investeren in de toepassing hiervan. In Noord-Holland is een fietspad ontwikkeld dat zonlicht omzet in elektriciteit, dit wordt nu onder meer ook in Groningen toegepast.
- Provincies realiseren energie- en kostenbesparing door standaardisering van asfaltsoorten.

Stimuleren van CO₂-arme landbouw

- Provincies en waterschappen stimuleren innovatie en technologische ontwikkeling, mede gericht op waterbewust ondernemen.
- Provincies ontwikkelen samen met de glastuinbouw visies op verduurzaming en een energieneutrale energievoorziening. Provincies ondersteunen deze visies met investeringen in onder meer geothermie.

- *Extra investeringen* in verduurzamingsopgaven rond binnenstedelijke herstructurering en mobiliteitssystemen, en klimaatadaptatie in de bebouwde omgeving en het regionale watersysteem. En ook door te investeren in regionale innovatie en arbeidsmarkt, waarbij het Rijk extra budget biedt voor de benodigde versnelling.

De aangeboden inzet van gemeenten, provincies en waterschappen en de gewenste inzet van het Rijk zijn in de bijlage uitgewerkt in concrete actiepunten.

d. Governance: organiseren van de samenwerking passend bij de opgave

De voorgestelde aanpak vraagt om een effectief samenwerkende overheid die zich richt op wat nodig is. Elke opgave is verschillend en elke overheid speelt hierbij een eigen rol. Met dit voorstel voor een gezamenlijke agenda bieden wij als decentrale overheden één gezamenlijk aanspreekpunt; daarbij doen wij een beroep op ontkokerde rijksinzet. Aangezien er tussen energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie verschillen zijn in dynamiek, tempo en marktverhoudingen hebben wij voor elk van deze opgaven specifieke gedachten over de governance:

- **Energietransitie:** de governance in een gezamenlijk Nationaal Programma werken wij graag samen met het Rijk, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties uit. Gelet op de looptijd van deze transitie vinden wij meerjarige borging van groot belang. Vanwege de noodzaak tot een gecoördineerde inzet van nagenoeg de hele samenleving benadrukken wij het belang van krachtige en verbindende regie. Bij regionale energiestrategieën denken wij op dit moment aan het volgende:
  - Wij ontwikkelen de strategieën landsdekkend samen met het Rijk, bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en inwoners. Planning: analyse en eerste uitvoeringsprogramma's in 2018; voorkeursstrategieën en uitvoeringsprogramma's uiterlijk in 2021;
  - Tijdens de ontwikkeling van de regionale energiestrategieën en uitvoeringsprogramma's voeren we in elk geval de maatregelen uit die voortvloeien uit het Energieakkoord en het Klimaatakkoord van Parijs. Ook nemen we direct maatregelen die in elk scenario goed zijn, zoals bevorderen van energiebesparing bij bedrijven en huishoudens;
  - Op langere termijn, richting 2050, werken we aan adaptieve voorkeursstrategieën.

Op deze manier gaan we direct aan de slag én spelen wij in op nieuwe ontwikkelingen. Het gezamenlijke Nationale Programma moet diezelfde flexibiliteit kennen.

- **Klimaatadaptatie:** voor de samenwerking van decentrale overheden en Rijk kunnen het Deltaprogramma en de Nationale Adaptatiestrategie worden benut. Binnen deze kaders stellen decentrale overheden regionale klimaatadaptatiestrategieën en uitvoeringsprogramma's op, afgestemd op regio-, wijk- en straatniveau. Daarbij wordt synergie gezocht met andere ruimtelijke ontwikkelingen rond verstedelijking en natuur.
- **Circulaire economie:** decentrale overheden en Rijk werken samen aan de uitwerking van de ambities uit het Grondstoffenakkoord en het rijksbrede programma 'Nederland circulair in 2050'. Gemeenten, provincies en waterschappen nemen het initiatief tot regionale grondstofstrategieën en uitvoeringsprogramma's. Voor de transitie naar een circulaire economie moet het voor marktpartijen helder zijn waar zij op kunnen rekenen. Dit vereist meerjarig commitment en verbindende regie.

V. Investeringsstrategie

De gezamenlijke inhoudelijke aanpak wordt mede mogelijk gemaakt door de volgende investeringsstrategie:

1. Toekomstbestendig inzetten van reguliere investeringsuitgaven en inkoop

Decentrale overheden besteden jaarlijks 28 miljard euro aan investeringen, inkoop, onderhoud en aanbestedingen, hoofdzakelijk in het fysieke domein. Als decentrale overheden committeren wij ons eraan dat wij vanaf 2018 waar mogelijk kiezen voor energieneutrale, klimaatbestendige en circulaire oplossingen en toepassingen.

2. Versnellen, intensiveren en investeren

De opgave om voor 2050 een energieneutraal, klimaatbestendig en circulair Nederland te realiseren, vereist grote investeringen, zowel van bedrijven en particulieren als van overheden. De omvang van de investeringsopgave moet de komende jaren door het Rijk, decentrale overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties in beeld worden gebracht. De opgaven zijn echter dermate urgent dat wij als decentrale overheden nu al een versnelling willen initiëren. Wij willen alle kansen die zich voordoen om toekomstbestendige maatregelen in te passen, alvast benutten.

a. Versnellen energietransitie

De energietransitie vereist primair investeringen van marktpartijen en particulieren. De omvang van de benodigde publieke en private investeringen is in de orde van miljarden en moet de komende periode door het Rijk en de decentrale overheden samen in beeld worden gebracht. Deze zijn op zichzelf grotendeels renderend, zeker met nieuwe financieringsarrangementen. Decentrale overheden dragen bij aan de versnelling van de energietransitie door uitvoeringskracht en financiële arrangementen te organiseren. Een voorbeeld zijn revolverende fondsen gericht op het ontwikkelen van innovaties en het opschalen van kleinschalige initiatieven (ca. 700 mln). De versnelling wordt ook bevorderd door gebiedsgerichte voorfinanciering en het financieren van onrendabele toppen bij herstructureringsopgaven en de transitie naar een emissieloos mobiliteitssysteem.

Ter cofinanciering van deze investeringen vragen wij het Rijk een transitiefonds van 220 mln p/j in te stellen voor cofinanciering van onrendabele verduurzamingsopgaven in het stedelijk en landelijk gebied, bijvoorbeeld in verband met binnenstedelijke herstructurering en emissieloos (openbaar) vervoer, waarbij ook nieuwe verdienmodellen worden ontwikkeld. Wij investeren ook in eigen gebouwen, installaties en terreinen om deze energieneutraal of zelfs energieleverend te maken. De waterschappen hebben de ambitie om in 2025 als sector 100 procent energieneutraal te zijn.

Voor de organisatie van lokale en regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling zetten wij als decentrale overheden eigen middelen in. Voor de beoogde versnelling is ten minste 55 mln/j extra nodig voor de samenwerking tussen Rijk en regio binnen het Nationale Programma, voor de regionale energiestrategieën en uitvoeringsprogramma's en voor het ontwikkelen en delen van kennis. De voor de uitvoering bij afzonderlijke decentrale overheden benodigde extra capaciteit is niet in de kosteninschatting opgenomen en moet bij het opstellen van regionale uitvoeringsagenda's betrokken worden. Omdat de transitieopgaves veel zullen vragen van onze eigen decentrale uitvoeringskracht, is het van belang dat de bestaande financiële mogelijkheden van de decentrale overheden niet worden belast met een efficiencykorting.

Concrete inzet van decentrale overheden

Ondersteunen van (burger-)initiatieven

- Gemeenten bevorderen met gerichte begeleiding de professionaliteit van burgerinitiatieven voor de opwekking van duurzame energie.
- Provincies bundelen burgerinitiatieven op regionaal niveau, zetten energiefondsen in voor de bredere toepassing van hernieuwbare energie en bemiddelen tussen burgerinitiatieven en institutionele beleggers.
- Gemeenten experimenteren met lagere, uitgestelde en/of groene leges voor initiatieven voor de opwekking van duurzame energie. Dit houdt bijvoorbeeld in dat er geen leges worden geheven bij duurzame projecten, dat installaties niet worden opgeteld bij de bouwsom of dat er alleen leges worden geheven over de constructies voor zonnepanelen en niet over de panelen zelf.
- Waterschappen stellen hun 'assets', zoals terreinen van rioolwaterzuiveringen, poldergemalen, dijken en watergangen beschikbaar voor initiatiefnemers die duurzame energie gaan opwekken, mits dit verenigbaar is met hun kerntaken op het gebied van veiligheid en ecologie.
- Waterschappen zijn *launching customer* bij innovaties voor energiebesparing en toepassing van duurzame energie in het waterbeheer, zoals drijvende zonnepanelen, energiezuinige poldergemalen en technologieën voor biogas.

Landschappelijk ontwerpen/ ruimtelijk inpassen

- Decentrale overheden hanteren bij de ontwikkeling van regionale energiestrategieën een ontwerpde aanpak voor energielandschappen waarin hernieuwbare energie gekoppeld wordt aan andere maatschappelijke opgaven zoals waterberging, verduurzaming van de landbouw en sanering van asbestdaken.
- Decentrale overheden organiseren op lokaal respectievelijk regionaal schaalniveau gebiedsgericht draagvlak door maatschappelijke dialogen en ontwerp onderzoek gericht op verbetering van de leefbaarheid respectievelijk versterking van de landschappelijke kwaliteit.
- Provincies en gemeenten verankeren ruimtelijke keuzes uit de regionale energiestrategieën gericht op duurzame energieopwekking en (warmte-)netten in omgevingsvisies, verordeningen en omgevingsplannen.

Zelf duurzame energie produceren

- Decentrale overheden benutten de potentie van eigen terreinen en grondposities voor opwekking van hernieuwbare energie.
- Waterschappen hebben de ambitie in 2020 minimaal 40% van het eigen energieverbruik zelf te produceren en in 2025 energieneutraal te zijn. Zij zetten daarvoor de eigen terreinen en assets maximaal in voor het opwekken van hernieuwbare energie.

Gewenste inzet van het Rijk

Regelgeving ter stimulering van opwekking door burgers en bedrijven

- De salderingsregeling wordt omgebouwd tot een instrument dat recht doet aan de wens tot versnelling van de energietransitie (en die niet in de weg zit). Belangrijk is dat het enthousiasme voor duurzame energieopwekking behouden blijft zodat burgers en bedrijven duurzame energie kunnen en willen blijven opwekken.
- Wet- en regelgeving maken het mogelijk dat bedrijven en organisaties op eigen terrein geproduceerde duurzame energie of restwarmte direct aan het omliggende gebied mogen leveren. Dit is een verbreding naar regiooos in plaats van postcoderoos.

Regelgeving ter ondersteuning van energieproductie door waterschappen

- De doelstelling van de opwekking van duurzame energie door de waterschappen wordt gefaciliteerd door belemmeringen in wet- en regelgeving (waaronder de vennootschapsbelasting en de toegang tot de stimuleringsregeling SDE+) weg te nemen.

Gewenste inzet van het Rijk

Faciliteren uitfasering aardgas

- Als onderdeel van het Nationaal Programma Energietransitie formuleren Rijk en decentrale overheden een plan van aanpak voor uitfasering van aardgas.
- De volgens de Gaswet verplichte aansluiting op het aardgasnetwerk bij nieuwbouw wordt omgevormd tot een warmterecht. Gemeenten krijgen de bevoegdheid om gebiedsgericht warmtevoorzieningen voor te schrijven.
- De beheerders van warmte-, gas- en elektriciteitsnetten krijgen mogelijkheden om de regionale en lokale netwerken aan te passen en aan te leggen.

Aanscherpen regelgeving

- De voorschriften voor nieuwe bebouwing worden aangescherpt. Aanvullend op het reeds bestaande voorschrift dat vanaf 2022 energieneutraal moet worden gebouwd, komt er een verplichting tot opslag van opgewekte energie.
- Verkoop van huurwoningen aan particulieren is alleen nog mogelijk als de woning ten minste energielabel C heeft.
- Woningcorporaties worden verplicht om in 2023 minimaal 5 procent, in 2030 minimaal 25 procent en in 2050 de gehele woningvoorraad energieneutraal te hebben gemaakt, waarbij deze verplichtingen aangescherpt kunnen worden als de voortgang of innovaties daartoe aanleiding geven.

Financieringsarrangementen

- Gezamenlijk ontwikkelen van financieringsarrangementen om het energieneutraal maken van woningen te versnellen. Zo nodig wordt de wet- en regelgeving aangepast, om bijvoorbeeld de mogelijkheid tot differentiatie in lokale belastingtarieven, cofinanciering en revolverende fondsen mogelijk te maken.
- Gezamenlijk oplossingen vinden voor het risico op een ongelijke verdeling van de lusten en de lasten van de energietransitie, bijvoorbeeld door huurstijgingen. En financieringsarrangementen ontwikkelen om te zorgen dat alle woningeigenaren kunnen verduurzamen.
- Zorgen voor voldoende investerend vermogen van woningcorporaties om de verduurzaming van hun woningvoorraad te versnellen.
- Aanpassen van de normbedragen voor scholen om verduurzaming van scholen te faciliteren.

Met communicatie het gevoel van urgentie versterken

- Om de bijdrage en participatie van particulieren bij energiebesparing en duurzame opwekking te vergroten, en ook om burgers voor te bereiden op de gevolgen van de transitie naar een nieuw energiesysteem komen er communicatiecampagnes gericht op burgers en bedrijven. Deze worden door het Rijk samen met decentrale overheden, maatschappelijke partners en bedrijfsleven ontwikkeld en uitgevoerd.

2. Opwekken en inpassen van duurzame energie

Duurzame energieproductie kent doorgaans een groter ruimtebeslag dan fossiele energie en vraagt ruimte in het landschap. Dit brengt uitdagingen met zich mee voor de ruimtelijke inpassing: een landschappelijk ontwerp in relatie tot andere functies op een specifieke plek, zoals natuur, landbouw, infrastructuur, wonen, werken en recreëren, zodat de combinatie van functies ruimtelijke meerwaarde geeft. Om toegang te kunnen krijgen tot financiering door institutionele beleggers is professionalisering van burgerinitiatieven noodzakelijk.

b. Intensiveren klimaatadaptatie

De effecten van klimaatverandering treden sneller op dan voorzien. De extra opgave voor de waterschappen is berekend op 500 mln in totaal. Waterschappen willen deze extra opgave samen met het Rijk in 2025 gerealiseerd hebben, dat betekent 60 mln/j. Van het Rijk wordt gevraagd tot en met 2025 30 mln/j bij te dragen.

Ook gemeenten investeren intensief in klimaatadaptatie van het bebouwd gebied. Aan het Rijk wordt gevraagd in ieder geval de huidige inzet van gemeenten van ten minste 200 mln/j, specifiek gericht op beperking van de wateroverlast, te verdubbelen door extra middelen toe te voegen aan het Deltafonds voor ruimtelijke adaptatie. In de uitvoering is aandacht voor de synergie tussen de investeringen in het regionaal watersysteem, de bebouwde omgeving en de provinciale investeringen in natuur.

Voor de realisatie van gezamenlijke regionale klimaatadaptatiestrategieën, lokale en regionale uitvoeringskracht en kennisontwikkeling is 20 mln/j extra nodig, plus een eenmalige investering voor een early warning centre bij het KNMI.

c. Investeren in circulaire economie

Het daadwerkelijk realiseren van een circulaire economie vraagt om investeringen in kennis, innovatie en opschaling naar de praktijk. Hiervoor is naar onze inschatting aanvankelijk 5 mln/j nodig, maar ook hierbij geldt dat de omvang van de publieke opgave gezamenlijk in beeld moet worden gebracht. De waterschappen willen met marktpartijen en het Rijk business cases opstellen voor terugwinning van grondstoffen en als deze een positieve uitkomst hebben ook daadwerkelijk grondstoffenfabrieken bouwen. Hiervoor wordt aan het Rijk een eenmalige investeringsimpuls gevraagd van maximaal 17 mln.

3. Randvoorwaarden voor decentrale investeringen

Om de beoogde investeringen te kunnen doen en in combinatie met rijksbudgetten werk met werk te maken, moet voor ons als decentrale overheden aan enkele randvoorwaarden zijn voldaan: voldoende EMU-tekortruimte, wegnemen van fiscale belemmeringen, meer flexibiliteit in het decentrale belastinginstrumentarium en de mogelijkheid om integrale gebiedsgerichte afspraken te maken over investeringen.

4. Samenvattend overzicht gevraagde minimale van het Rijk

De precieze omvang van de opgaven en benodigde investeringen moet de komende periode door het Rijk en de decentrale overheden samen in beeld worden gebracht. De urgentie van de opgaven vereist een versnelling van de inzet van de gezamenlijke overheden en daarmee nu een extra financiële inzet voor de eerstkomende jaren. Met het oog daarop stellen wij in deze investeringsagenda voor dat het Rijk minimaal de volgende aanvullingen levert op de investeringen die decentrale overheden doen voor regionale en lokale maatregelen:

Energietransitie:

- Transitiefonds (o.a. binnenstedelijke herstructurering en emissieloos vervoer): 220 mln/j
- Organiseren van uitvoeringskracht en kennisontwikkeling: 55 mln/j

Klimaatadaptatie:

- Watersysteem: 30 mln/j
- Gebouwde omgeving: 200 mln/j
- Organiseren van uitvoeringskracht en kennisontwikkeling: 20 mln/j

Circulaire economie:

- Organiseren van uitvoeringskracht en kennisontwikkeling: 5 mln/j
- Grondstoffenwinning uit afvalwater: eenmalig 17 mln

Bijlage bij 'Naar een duurzaam Nederland'

Gezamenlijke investeringsagenda ten behoeve van de kabinetsformatie 2017 van gemeenten, provincies en waterschappen

A. Energietransitie

De 'nationale opgave' om tot een energieneutraal Nederland te komen, is niet alleen een ingewikkelde technische operatie, maar vereist ook een sociaal-maatschappelijke transformatie. De transitie gaat zichtbaar en voelbaar impact hebben op ieders directe leefomgeving: er ontstaan nieuwe energielandschappen zowel in het landelijk als stedelijk gebied. Het dagelijks leven van mensen moet meebewegen met de fysieke en technische veranderingen in het energiesysteem. De opgave vraagt om uitvoeringskracht én draagvlak, om concrete projecten én om een maatschappelijke transitie in de openbare ruimte, bij bedrijven, in het onderwijs en in ieders directe leefomgeving.

Gemeenten, provincies en waterschappen zetten zich gezamenlijk, op regionaal niveau, in voor de versnelling van de energietransitie. Wij kunnen burgers, bedrijven en maatschappelijke partners op concrete projecten met elkaar verbinden. Ook leggen wij de verbinding met andere vraagstukken en kansen zoals innovatie. Wij zorgen voor een bredere toepassing van bewezen technieken vanuit onze regionale economie, woningbouw, mobiliteit, leefbaarheid, klimaatadaptatie en landschap.

Speerpunten van onze inzet zijn:

1. Realiseren van energiebesparing en een alternatieve warmtevoorziening in de gebouwde omgeving

Belangrijk opgave binnen de regionale energiestrategieën is de transitie naar een energieneutrale gebouwde omgeving. Er liggen kansen voor de regionale economie zoals energieneutraal bouwen, woningen isoleren, daken voorzien van zonnepanelen en benutten van thermische energie uit bijvoorbeeld oppervlaktewater. Ondernemers en kennisinstellingen worden uitgedaagd om mee te denken over koppelingen met andere maatschappelijke uitdagingen en de benodigde sociale transitie.

Concrete inzet van decentrale overheden

Verduurzamen van de warmtevoorziening

Een belangrijk onderdeel van de energiestrategie in het gebouwde gebied is de verduurzaming van de warmtevoorziening, als integraal onderdeel van de energievoorziening:

- Gemeenten en provincies maken – als onderdeel van de gebiedsgerichte analyse van de regionale energiestrategie – samen met bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties een integrale keuze voor de warmte- en elektriciteitsvoorziening op gebiedsniveau. Dit leidt tot een aantal vervolgstappen rond duurzame energiesystemen, waarbij energiebesparingskeuzes (energieneutraliteit) en kansen voor duurzame energieopwekking en energieopslag bij elkaar komen. Planning: analyse en eerste uitvoeringsprogramma's in 2018; complete strategie en uitvoeringsprogramma in 2021.
- Provincies en gemeenten stellen warmteplannen op waarin de vraag en het aanbod van warmte op regionaal niveau zijn geïnventariseerd en gekoppeld aan kansen voor uitfasering van aardgas op regionaal en lokaal niveau. Provincies en gemeenten borgen de keuzes uit de warmteplannen via hun omgevingsvisies en -plannen.
- Waterschappen stellen hun restwarmte ter beschikking voor decentrale netwerken.
- Waterschappen onderzoeken met Rijkswaterstaat de mogelijkheden om thermische energie te winnen uit oppervlaktewater en om dit door pilots te stimuleren.

Energieleverende wijken

- Gemeenten en provincies organiseren met marktpartijen de aanleg van energieleverende, aardgasvrije wijken met de volgende tussendoelen:
  - elke gemeente heeft in 2020 ten minste een planning voor 'aardgasvrije' wijken vastgesteld;
  - energieopslag is in 2030 geïntegreerd in nieuwbouw.
- Gemeenten organiseren een gebiedsgerichte aanpak van bestaande wijken.
- Gemeenten maken prestatieafspraken met woningbouwcorporaties, aansluitend op de planning voor aardgasvrije wijken. Dit betreft concrete plannen wanneer en op welke locaties de corporaties een energieneutrale woningvoorraad realiseren.
- Provincies investeren in de regionale economie ter bevorderen van innovaties gericht op energiebesparing en opwekking van duurzame energie.
- Gemeenten stimuleren particuliere eigenaren en huurders tot energiebesparing. Dit gebeurt door middel van lokale energieloketten, communicatiestrategie en voorlichting voor en door inwoners, ondersteuning bij burgerinitiatieven, versnelde procedures, aangepaste OZB-tarieven en (voor)financieringsmogelijkheden voor verduurzamingsmaatregelen.
- Als decentrale overheden zijn wij ons bewust van de sociale vraagstukken (lasten en lusten) van de energietransitie. Wij zetten ons in voor het zoveel mogelijk ontzorgen en betrekken van maatschappelijke partners, initiatieven en burgers en hebben aandacht voor een potentieel ongelijke verdeling van lasten en lusten.

Ergieneutraal maatschappelijke vastgoed

- Gemeenten, provincies en waterschappen investeren in en renoveren het eigen en het maatschappelijk vastgoed waarvoor zij verantwoordelijk zijn, zoals scholen, zwembaden, buurthuizen, sportaccommodaties. Doel is dat dit vastgoed:
  - in 2025 label A heeft en volledig duurzaam wordt ingekocht;
  - in 2040 energieneutraal is en dat nieuwbouw en renovatie circulair plaatsvinden.In totaal betreft dit bijna 50 miljoen vierkante meter oppervlak.